

Köktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış

Directional Words in Orkhon Turkic and Different Perspective Toward Their Pronunciation

Mustafa TOKER*

ÖZET

Köktürkçe metinlerde "bir, kur, yır" veya "biri, kırı, yırı" şekillerinde okunan yön bildiren kelimeler, Köktürkçeden sonraki dönem metinlerinde bulunmamaktadır. Bu sebeple bu kelimelerin köklerinin "bir, kur, yır" şeklinde mi, yoksa "biri, kırı, yırı" şeklinde mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu çalışmada sözü edilen kelimelerin köklerinin "bir, kur, yır" şekillerinde oldukları iddia edilmekte ve bu iddia ispat edilmeye çalışılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Köktürkçe-Orhun Abideleri-yön bildiren kelimeler-biriye, kırıya, yırıya; biriye, kırıya, yırıya

ABSTRACT

The directional words, that are read as "bir, kur, yır" or "biri, kırı, yırı" in Kopturkish texts, have not existed in post-Kopturkish period texts. Therefore it can not be definitely known whether the roots of these words are "bir, kur, yır" or "biri, kırı, yırı". In this study it is asserted that the roots of these words are "bir, kur, yır" and this assertion is tried to be proven.

KEY WORDS

Orkhon Turkic-Orkhon Inscriptions-directional words-biriye, kırıya, yırıya; biriye, kırıya, yırıya

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mustafatoker@gmail.com

Giriş

Bugün Türkiye Türkçesinde ana yönleri gösteren dört kelime vardır: *doğu*, *batı*, *kuzey*, *güney*. Çağdaş Türk lehçelerinde bu kelimeler genellikle iki kelimenin birleşimiyle oluşturulan birleşik isimlerle karşılanmaktadır. Mesela; Tatarlar doğu yerine “könçığış” (TTAS 1979: 268), batı yerine “könbatış” (TTAS 1979: 265), güney yerine “kön’yak” (TTAS 1979: 268), kuzey yerine “tön’yak” (TTAS, 1981: 253) birleşik isimlerini kullanmaktadırlar. Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bu yönler yukarıdaki sıraya göre, “gündoğar” (TTS 1995: 320), “günbatar” (TTS 1995: 319), “günorta” (TTS 1995: 320), “demirgazık” (TTS, 1995: 144) şekillerinde kullanılmaktadır.

Yön adlarının Köktürkçedeki şekillerine bakıldığında çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan şekillerden farklı oldukları göze çarpmaktadır: “İlgerü (doğu), öñre (doğu), kirü (batı), kidin (batı), kisre (batı), biri (güney), kırı (batı), kırıdın (batı), yırı (kuzey), yırıldın (kuzey)” vb. (User 2009: 227-233). Köktürkçede, Çağdaş Türk lehçelerine göre daha fazla yön bildiren kelimenin bulunmasının sebebi, bu kelimelerin esasen coğrafi yön belirtmemeleridir. Nitekim Köktürkçede kullanılan yukarıda adları geçen yön kelimelerinin bugün kullanılmamasının sebebi de günümüzde bu kelimeler yerine coğrafi yön bildiren yeni kelimelerin ortaya çıkmaları olmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, Köktürkçede kullanılan ve araştırmacılar tarafından coğrafi yönleri karşıladıkları ifade edilen “biri, kırı” ve “yırı” kelimelerinin “biriye, kırıya, yırıya” veya “biryeye, kıryaya, yıryaya” okunuşları üzerinde farklı bir bakış açısıyla yeniden okuma çalışması yapmaktır.

Kaynaklarda, yukarıda sözü edilen “biri” kelimesine “güney”, “kırı” kelimesine “batı”, “yırı” kelimesine ise “kuzey” anlamı verilmiştir. Bu kelimelerin anlamlandırılmasında aşağı yukarı ortak bir görüş oluşmasına rağmen, okunuşları hususunda bilim adamlarının uzlaştıkları görülmemektedir. Kimi bilim adamları abideleri çözen bilim adamı Thomsen’in okuduğu gibi “biri, kırı, yırı” şekillerini tercih edip kelimeleri “biriye, kırıya, yırıya” şekillerinde verirken (Thomsen 2002; Ergin 1988; User 2009)¹ kimi bilim adamları ise “bir, kıır, yır” şekillerini esas alarak kelimeleri “biryeye, kıryaya, yıryaya” şekillerinde okumayı uy-

¹ Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* adlı çalışmasında, okuma ve anlamlandırılmalarda Talat Tekin, Osman Fikri Sertkaya ve sahanın diğer eserlerinden yararlandığını (Alyılmaz 2005: 10) belirttiği için burada tercihlerinden söz edilmemiştir.

gun görmüşlerdir (Tekin 1994; Tekin 1995).² Bazı bilim adamları ise “biri” ve “yırı” kelimelerinde “birye” ve “yırya”, “kırı” kelimesinde ise “kırıya” okuyuşunu tercih etmiştir (Aydın 2012).

Yukarıdaki okuma tercihlerinin daha sağlıklı bir şekilde karşılaştırılması için sözü edilen kelimelerin abidelerdeki yazılışlarına göz atmak yerinde olacaktır:

bir/biri “güney”

𐰇𐰪𐰸𐰸 b(i)rd(i)n: T 11

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 birg(e)rü KT G 2, KT G 3, KT D 28, BK K 2, BK K 11, BK D 23

𐰇𐰪𐰸𐰸 b(i)rg(e)rü BK K 2

𐰇𐰪𐰸𐰸 birye KT G 1, KT G 6, KT D 14, BK K 5, BK D 12, BK D 36, BK D 40

𐰇𐰪𐰸𐰸 b(i)rye T 7, T 14, O 2

𐰇𐰪𐰸𐰸 b(i)ry(e)ki T 17

kur/kırı “batı”

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 kurd(i)n KT B

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸 kırıg(a)ru KT G 2, KT G 3, KT D 24, BK K 2, BK D 15, BK D 19

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸 kırıg(a)ru KT D8, KT D 12, KT D 17, KT D 21, BK K 3, BK K 11, BK D 8, BK D 17

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 kurya KT K 12, T 14

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 kury(a)kı T 17

yır/yırı “kuzey”

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 yird(i)nt(a) T 11

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸 yirg(a)ru KT D 28, KT G 2, KT G 4, BK K 2, BK K 3, BK D 23

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 yırya KT G 1, KT D 14, BK D 12

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 yırya T 7, T 14

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 yırya O 5

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 yırya O 2

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 yıry(a)kı T 17

Yukarıdaki yazılışlar gösteriyor ki “kırı” kelimesi dışındaki kelimelerin sonlarına konulmuş “ı” ve “i” ünlüleri, metinleri okuyanların birer tasarrufudur. Bu durum abideleri ilk çözen kişi olan Thomsen ile başlamaktadır (Thomsen, 2002: 136). Thomsen’in “biri” ve “yırı” okumaları, takip eden yayımlara da aynen aktarılmıştır. Thomsen’in bu iki kelimeyi sözü edilen şekillerde okumasının sebebi de abidelerde altı yerde 𐰇𐰪𐰸𐰸 “kırı”(Hepsi de kırıgaru kelimesinde

² Talat Tekin, dördüncü baskısı 2010 yılında yapılan (birinci baskı 1988’de) “Orhon Yazıtları” adlı eserinde kelimeleri “birye, kırıya, yırya” şekillerinde okumuştur. İkinci baskısı 2003 yılında yapılan (birinci baskı 2000’de) “Orhon Türkçesi Grameri” adlı eserinde ise sadece “batı” anlamını karşılayan kelimeyi “kur” ve “kırı” şeklinde almayı tercih etmiştir.

kullanılmıştır.) yazılışının bulunması olmalıdır. Bir tür analogi düşünülerek diğer iki kelime de “kırı” kelimesine benzer okunmuş olabilir.

“Kırı” kelimesinin yazılışlarına bakıldığında “kur” yazılışının “kırı” yazılışından iki kat fazla olduğu görülmektedir. Bu durum akılları karıştırmaktadır. Acaba gerçekten kelimenin bünyesinde “ı” ünlüsü var mıdır? Yoksa bu yazılışlarda taş yontucunun yaptığı bir hata mı söz konusudur. Yahut da ı ünlüsü vurgusuz orta hece konumuna geçtiği için düşmüş müdür? Bu kelimelerin gerek eksiz kullanılışlarının bulunmaması ve gerekse de sonraki dönem eserlerinde görülmemesi, kelimelerin “bir, kur, yır” mı, “biri, kırı, yırı” mı okunması gerektiği hakkında bir ipucu vermemektedir. Bu sebeptendir ki bu kelimelerin okunuş şekilleri açısından bilim adamları ortak bir görüş sergileyememişlerdir.

Burada, kelimelerin yönelme-bulunma hâli³ olarak adlandırılan şekillerinden hareketle, yeni bir tez ortaya atılacaktır. Yani, yukarıda orijinal yazılışları da gösterilen “birye, kırya, yırya” kelimeleri üzerinden yeni bir okuma çalışması yapılacaktır.

Öncelikle bu kelimelerle ilgili olarak Talat Tekin’in görüşlerini aktarmak gerekmektedir. Tekin, bu kelimelerden “Yer Zarfları” başlığı altında söz eder ve bunların yönelme-bulunma hâli ekiyle kalıplaşmış yer zarfları olduğunu söyler (Tekin, 2003: 135). Tekin burada sözü edilen üç kelime yanında “üze” kelimesini de zikreder. Kelimelerle ilgili örnekler vermeden önce yapılarından da söz eden Tekin, “birye, kırya” ve “yırya” kelimelerinin yapısını sırasıyla “*biriye, *kırya, *yırya” şeklinde verir (Tekin, 2003: 135-136). Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Tekin de kelimelerin “biri, kırı, yırı” şekillerine dayandığını, vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi neticesinde kelimelerin “birye, kırya, yırya” şekillerinde yazıldığını düşünmektedir.

Ongi abidesinde, bilim adamlarının bu okumalarına aykırı bir durum görülmektedir. Bu abidede yer alan 𐰽𐰺𐰍𐰏 “yıraya” kelimesi (Ongi abidesi, Doğu yüzü 2. satır), en azından “kuzey” anlamı verilen kelimenin “yırı” olmayabileceğinin işaretini veriyor. Bu yazılış, tek bir yerde geçtiği için tereddütle yaklaşılması gereken bir yazım olarak düşünülebilir. Ancak “yır” kelimesinin abidelerin hiçbir yerinde “yırı” şeklinde son “ı” ünlüsünün gösterilerek yazılmaması, kelimenin en eski şeklinin “yırı” olduğu hususunda şüphe doğurmaktadır. Acaba kelimenin doğru şekli “yırya” mıdır, yoksa “yıraya” mıdır?

“Yırya” kelimesinin tahlilini;

yırı : isim kökü

³ Talat Tekin, terimi “verme-bulunma durumu eki” olarak adlandırmaktadır (Tekin, 2003: 135).

+y : yardımcı ses
 +a : yönelme-bulunma hâli eki
 şeklinde yapmak mümkündür.

Peki, kelimenin “yırıya” değil de “yıraya” olduğunu düşünürsek nasıl bir tahlil yapmamız gerekecektir? Kelimenin kökünü “yıra” şeklinde alıp geri kalan kısım aynıdır mı diyeceğiz? Yoksa başka bir tahlil söz konusu olabilir mi?

Mesela şöyle:

yır : isim kökü

+ay : isimden isim yapma eki

+a : yönelme-bulunma hâli eki

Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde +Ay eki ile yapılmış kelimelerimiz var. Bunlardan ikisi de coğrafi yön adı oluşturan “gün+ey” ve “kuz+ay > kuz+ey” kelimeleridir.⁴ Daha eskilere gittiğimizde, Harezmi Türkçesi metnlerinde “ön, huzur” anlamına gelen “il+ey”⁵ kelimesini görüyoruz (Ata, 1997: 266; Ata, 1998: 184; Toparlı 1992: 538). Kelime Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Ergin 1991: 151; Toker 2012: 194). Bu kelimedeki “il”

⁴ Zeynep Korkmaz, bu kelimelerin +A-ĞI ekinin erimesiyle oluştuğunu söylenmektedir (Korkmaz, 2003: 34). Ancak daha eski dönemlerde de mevcut olduğunu bildiğimiz +Ay ekinin Anadolu ağızlarındaki “gün+eği, kuzağı” kullanımlarına bakarak +A-ĞI şeklinde bir ekten erime neticesinde ortaya çıktığını kabul etmek zordur. Zira sözü edilen ekin tarihî metinlerde *gün* ve *kuz* isimleriyle birlikte kullanıldığına tesadüf edilmemektedir. Ayrıca bu ekle kurulduğu söylenen diğer kelimelerin bazılarında böyle bir ses erimesi olmaması da ekin kesin olarak +A-ĞI yapısından geliştiğini göstermemektedir. Tuncer Gülensoy da hazırladığı etimolojik sözlükte bu kelimelerin tereddütlü olarak “güneği, kuzağı” şekillerinden ortaya çıkmış olduğunu ifade etmektedir (Gülensoy 2007: 396, 585)

⁵ Marcel Erdal, “iley” kelimesinin “il+gey” şekline dayandığını söyleyerek Uygurca “oñay ilgey kuvrag ara oñaru evirür” cümlesini delil gösterir. Buradan hareketle, Osmanlı Türkçesinde görülen “güney, kuzey” kelimelerini de bu +gAy ekine bağlar (Erdal 1991: 165). Şevan Nişanyan da “güney” ve “kuzey” kelimelerinin etimolojisini bu şekilde gösterir (Nişanyan 2011: 219, 358). Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Köktürkçe ve Uygurca Türk dilinin iki farklı ağızdır. Uygurcada karşılaşılan bir yapının aynen Köktürkçe için de geçerli olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Bugünkü çağdaş Türk lehçelerinin birbirinden çok farklı yönlerinin bulunması, Köktürkçe ile Uygurca arasında da böyle farklılıkların olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, Uygurcada “ilgey” şeklinde kullanılan kelimenin Köktürkçede “iley” şeklinde kullanılmadığını söyleyebilmek için elimizde yeterli delil yoktur. Kâşgarlı Mahmud, eserinde Türk boylarının söyleyiş özelliklerini ayrı ayrı vermiştir. Mesela Oğuzlarla Kıpçakların bazı kelimelerde kimi harfleri attıklarını, Türklerin “çumğuk” dediklerine onların “çumuğ”, Türklerin “tamğak” dediklerine onların “tamak” dediklerini kaydeder (Atalay 1985: I/33) Uygur metinlerinin de kendi içerisinde ağız bakımından ayrıldıkları bilinmektedir. Yanı sıra abidelerdeki dil üzerinde çalışan bilim adamları farklı ağızların özelliklerini tespit etmeye çalışmışlardır (bk. Korkmaz 1995, Gülsevin 1998). Hâl böyleyken +Ay ekinin Köktürklerde kullanılan bir şekil olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple, Uygurların “il+gey” kullanımı, Köktürklerin “il+ey” demeyeceğini göstermez.

kökü ile “il+gerü” kelimesindeki “il” kökü, “ön, ön taraf” anlamına gelen aynı kelimedir ve bu kelime abidelerde olduğu gibi diğer metinlerde de yön bildiren kelimeler kurmaktadır. Bu örnekten hareketle, bugüne kadar abidelerde “yırıya” veya “yırıya” okunagelen kelimenin esas şeklinin “yırıya” olabileceği düşünülebilir.

Kelimenin “yırıya” şeklinde okunabileceğini düşündüren bir diğer husus ise +yA ekinin kullanılmasıyla ilgilidir. “Biriye, kıriya, yırıya” kelimelerine verilen anlamların sırasıyla “güneyde, batıda, kuzeyde”⁶ olması dikkati çekmektedir. Hâl böyle iken akla şu soru gelmektedir. Mademki kelimelerin anlamları hep bulunma hâli ifade ediyor, hangi sebepten ötürü o yazıları taşlara kazıyanlar ve kazıtanlar +DA eki yerine +yA ekini kullandılar? Neden “biride, kırida, yırıda” demek varken “biriye, kıriya, yırıya” şekillerini tercih ettiler? Bize göre bunun tek sebebi +y ünsüzünün iki ünlüyü birbirinden ayıran bir yardımcı ünsüz değil, kelimenin gövdesini oluşturan +Ay ekine ait olmasıdır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki Köktürkçe metinlerde, bu üç kelime dışında ünlüyle biten isimlerden sonra +A yönelme-bulunma hâli eki kullanılmamıştır. Diğer bir ifadeyle başka hiçbir isimde iki ünlüyü birbirine bağlamak için +y yardımcı ünsüzünden yararlanılmamıştır. Bu durum da +y sesinin bağlayıcı ünsüz olma-yıp ekin bünyesine ait bir ses olduğu iddiamızı güçlendiriyor.

“Biryeye, biriye” ve “yırıya, yırıya” şeklinde okunan kelimelerin “biryeye” ve “yırıya” şeklinde de okunabileceklerini, “Söz başı ve içindeki a ve e ünlüleri genellikle yazılmaz. Bunun sebebi, ünsüz işaretlerinin çoğunun a veya e ile başlayıp ilgili ünsüzle sona eren kapalı hece veya ses grubu değerinde olmalarıdır.” (Tekin, 2010: 10) kuralı da bize göstermektedir. Lakin “kıriya” kelimesinin bazı yazılışlarında açık bir şekilde gösterilen “ı” ünlüsü durumu içinden çıkılmaz hâle getirmektedir. Acaba bu yazılışlarda bir hata mı yapılmıştır, yoksa şu an için tespit edilemeyen başka bir durum mu söz konusudur? Zira açık olarak belirtilen bu “ı” ünlüsünden dolayı kelimeyi “kıriya” şeklinde okumak mümkün değildir. Her ne kadar “kıri” yazılışı “kıri” yazılışından iki kat fazla kullanılmış olsa da ortada duran “ı” meselesi kafaları karıştırmaktadır.

Meselenin içinden çıkabilmek için üç ihtimalden söz edilebilir. Birinci ihtimal, ↓ “a” yerine yanlışlıkla ↑ “ı” yazılmış olabilir. Yahut da dış etkenlerden dolayı “a” harfinin alt kuyruğu tahrif olduğu için harf “ı” harfine benzemiş olabilir. Çünkü runik alfabede “a” ünlüsüyle “ı” ünlüsünün yazılışları birbirine

⁶ Kaynakların dizin kısımlarında “güneye, batıya, kuzeye” şeklinde anlamlandırmalar görülmekle birlikte, metin içerisinde sözü edilen kelimelere istisnasız bir şekilde bulunma hâli anlamı verilmiştir. Bk. Aydın 2012; Tekin 2003 (Yukarıda abidelerdeki yerleri gösterildiği için burada ayrı ayrı sayfa numaraları verilmemiştir.)

çok benzemektedir. Taş yontucu tarafından “a” ünlüsünün alt kuyruğunun yapılıp yapılmaması veya dış etkenlerden dolayı harfin tahrif olması vb. gibi bir sebeple “a” harfi bilim adamlarınca “ı” şeklinde okunmuş olabilir. Ancak altı yerde “ı” harfinin belirgin bir şekilde yazılmış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

İkinci ihtimal, burada gerçekten “ı” harfi olduğunu kabul etmektir. Yani kelimenin “kırı” gövdesine sahip olduğunu düşünmektir. Diğer iki kelime ünsüzle bittiği için +Ay eki onlara rahatlıkla eklenebilmektedir. Ama “kırı” kelimesi ünlüyle bittiği için +Ay eki doğrudan eklenememektedir. Dolayısıyla iki ünlüden biri olan +a ünlüsünün düştüğü düşünülebilir. Bu durum hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Çünkü Türkçede böyle yapılara rastlanmaktadır. Bu duruma örnek olarak isimden fiil yapma eki olan +Al- ekini verebiliriz. Bu ek ünsüzle başlayan bir eke +Al- şeklinde (boş+al-, dar+al- vb.) gelirken ünlüyle biten kelimelere +l- şeklinde (sivri+l-, ince+l- vb.) eklenmektedir. Bir diğer ek, fiilden isim yapan -Aç ekidir. Bu ek ünsüzle biten fiillere -Aç şeklinde (gül-eç, göm-eç vb.) eklenirken, ünlüyle biten fiillere -ç şeklinde (tka-ç vb.) eklenir. Benzer bir durum sözünü ettiğimiz kelimelerde de söz konusu olabilir diye düşünüyoruz.

Üçüncü ihtimal ise kelimenin kökünün “kur”, “ı” ünlüsünün ise türeme ses olduğudur. Zira “kırı” yazılışı hep +ğaru yön gösterme ekinden önce geldiğinde kullanılmış, diğer eklerden önce hiç “kırı” şeklinde yazılmamıştır. Acaba söyleyiş zorluğundan kaynaklanmış bir ses türemesi mi olmuştur? Çünkü benzer bir durumu Uygur kağanlığı devri abidelerinde de görmekteyiz. Bu dönem abidelerinde bu kelimelerden sadece ikisi görülmektedir. Bu iki kelimenin yazılışlarına bakıldığında da Köktürklerden kalma abidelerdeki yazılışa benzer bir durum görülmektedir. Bu abideler üzerine çalışmış olan Osman Mert ve Erhan Aydın, kelimeleri öncekiler gibi “biri” ve “kırı” şeklinde okumayı tercih etmişlerdir (Aydın 2011: 96, 101; Mert 2009: 272, 277). Ancak kelimelerin yazılışlarına bakıldığında sonda yer alan “ı” ve “i” harflerinin bir örnek dışında bu abidelerde de yazılmadığı görülmektedir (bk. Şine Usu D 3 “b(i)rd(i)n”, D 8 “kurd(ı)n”, K 11 “kurya”; Taryat G 3 “kurya”; Tes G 2 “kur(ı)ğ”) Buna mukabil, Taryat abidesinin batı yüzünün beşinci satırında “b(i)ri+g(e)rü” ve “(i)li+g(e)rü” yazılışlarına rastlanmaktadır (Mert 2009: 177; Aydın 2011: 51). Bu kelimelerden birincisinin kökü tartışmalı olmakla beraber ikincisinin kökünün “ön; doğu” anlamına gelen “il” olduğunu biliyoruz. Zira gerek Köktürk metinlerinde ve gerekse sonraki dönem metinlerinde kelime “il” şeklinde farklı türemiş şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (iley, ilgerü gibi). Dolayısıyla bu kelimedede bir “i” türemesi söz konusudur.

Köktürk abidelerinde olduğu gibi, yukarıda sözü edilen iki kelimedede de sondaki ünlünün gösterildiği kelimeler hep +ĞArU yön gösterme ekini alıyor.

Bu bir tesadüf müdür, yoksa söyleyiş zorluğunu gidermek için ortaya çıkmış bir ses hadisesi midir? Biz, ikinci ihtimalin daha doğru olduğunu düşünüyor, bu sebeple de “kırı+garu” kelimesinde, tıpkı “ili+gerü” kelimesinde olduğu gibi bir “i” türemesinin söz konusu olduğunu ileri sürüyoruz.

Sonuç

Yukarıda örnekleriyle açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı, bugüne kadar birye, biriye; kırya, kurıya; yırya, yırıya şekillerinde iki farklı şekilde okunmuş olan kelimelerin yönelme-bulunma hâli ekini almış şekillerinin “bireye, kuraya, yıraya” tarzında okunması gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bize göre, kelimelerin kökleri “bir, kır, yır”dır. +Ay, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde bugün de kullanılan isimden isim yapım eki, +A ise yönelme-bulunma hâli ekidir. Buradan hareketle, kaynaklarda “biry(e)ki, kıry(a)kı, yıry(a)kı” şekillerinde okunan kelimelerin de yay ayrıç içerisindeki ünlülerin metinde zaten bulunmadıkları göz önüne alınarak +A yönelme-bulunma hâli ekini almaksızın “bir(e)yki (güneydeki), kır(a)ykı (batıdaki)”, yır(a)ykı (kuzeydeki)” şekillerinde okunması gerektiğini düşünüyoruz. ©

Kısaltmalar

BK:	Bilge Kağan Abidesi
D:	Doğu yüzü
G:	Güney Yüzü
K:	Kuzey Yüzü
KT:	Kül Tigin Abidesi
O:	Ongi Abidesi
T:	Tonyukuk Yazıtı

KAYNAKLAR

- ALYILMAZ, Cengiz (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, Kurmay Kitap Yayın Dağıtım.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ II Dizin*, Ankara, TDK Yay.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Ankara, TDK Yay.
- ATALAY, Besim (çeviren) (1985), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, I-II-III-IV*, Ankara, TDK Yay.
- AYDIN, Erhan (2011), *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya, Kömen Yay.
- ; (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya, Kömen Yay.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London, Oxford University Press.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation-A Functional Approach to the Lexicon Vol. I*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- ERGİN, Muharrem (1988), *Orhun Abideleri*, İstanbul, 12. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yay.
- ; (1991), *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, 2. Baskı, Ankara, TDK Yay.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I, Ankara, TDK Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer (1998), "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, S. 7, s. 12-18, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", s. 205-216, Ankara, TDK Yay.
- ; (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, TDK Yay.
- MERT, Osman (2009), *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*, Ankara, Belen Yay.
- NİŞANYAN, Sevan (2011), *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul, Everest Yay.
- TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara, Simurg Yay.
- ; (1995), *Orhon Yazıtları-Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul, Simurg Yay.

; (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, İstanbul, Kitap Matbaası
; (2010), *Orhon Yazıtları*, 4. Baskı, Ankara, TDK Yay.

THOMSEN, Vilhelm (2002), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, (çev. ve yayıma haz. Vedat Köken), Ankara, TDK Yay.

TOKER, Mustafa (2012), *Anonim satır Altı Kur'an Tercümesi II Dizin*, Konya, SÜ Basımevi.

TOPARLI, Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Ankara, TDK Yay.

TTAS (1979), *Tatar Têlénêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. II, Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı.

TTAS (1981), *Tatar Têlénêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. III, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı.

TTS (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, (Haz. Talat Tekin vd.), Ankara, Simurg Yay.

USER, Hatice Şirin (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları-Söz Varlığı İncelemesi*, Konya, Kömen Yay.